

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu

Historia e feve

(prej fillimit deri sot)

Nga turqishtja:
Dr. Qani Nesimi

Titulli origjinal:
Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi

Botoi: Logos-A, Shkup – 2007

ISLAMI

Islami, i cili dominon te mbi një miliard e gjysëm njerëz të kohës së sotme, bazohet në besimin në njësinë e Allahut, në nënshtrim Atij përzemërsisht dhe në nënshtrim urdhërave të Tij. Krah asaj që është i përhapur në tërë botën, dendësia e tij përfshinë një hapësirë prej Indonezisë e deri në oqeanin Atlantik. Si minoritet është përhapur edhe në vende tjera të botës. Themeli i komunitetit të këtyre besimtarëve është vendosur në kohën kur ka jetuar Muhamedi (a.s.).¹ Edhe organizimi shtetëror është themeluar në kohën e tij.

1. Muhamedi (a.s.)

Muhamedi (a.s.) ka lindur më 570 në qytetin e Mekkes, në gadishullin Arabik dhe është fëmijë i një familje që është anëtare e fisit Kurejsh. Dy muaj para se të lindë i ka vdekur babai i tij, Abdullahu, kurse në moshën gjashtëvjeçare e ka humbur edhe nënën e tij, Eminen. Muhamedin jetim, e mori në mbikqyrje xhaxhai i tij, Ebu Talibi. Ai pa frikë dhe duke sakrifikuar e mbrojti atë nga kundërshtarët mekkas, edhe pasi Muhamedi u bë pejgamber.

Edhe pse për jetën e Pejgamberit (a.s.) para pejgamberllëkut, para se ai t'i mbushte 40 vjetë, nuk kemi njohuri të mjaftueshme, dihet fort mirë se ai ishte me moral të fortë dhe shembëlltë për të tjerët, dhe se e meritonte titullin "*Muhammedu'l-emin*" (Muhamedi i besueshëm). Dihet edhe ajo se në moshën 25 vjeçare ai u martua me Hatixhen, e cila ishte vejushë, e pasur dhe shumë më e moshuar se ai. Ai deri në vdekje të Hatixhesë nuk u martua me asnjë grua tjetër. Ndërkaq kur vdes Hatixheja ai i kishte kaluar të 50-tat.

Muhamedi (a.s.), para se t'i vijë pejgmaberllëku, ishte i shqetësuar nga prishja e etikës sociale në shoqërinë e Mekkes. Në disa raste vetmohej në shpellën Hira në afërsi të Mekkes. Atje kalonte ditë të tëra duke u zhytur në mendime. Kjo përvojë etike dhe e meditimit e përgatiti atë që të pranojë detyrën e pejgamberllëkut. Ai propagandimin e fesë e filloi prej familjes dhe më të afërmeve të tij. Ai, sidomos u ballafaqua me kundërshtimin e fortë të një grupi minoritar, që kontrollonte jetën në qytet. Kundërshtimi u rrit dhe fajësimet u rënduan. Çdo ditë e më tepër punohej në pengimin e misionit të Pejgamberit. Për shkak të rrezikut për jetë filloi të kërkojë vende më të përshtatshme për detyrën e tij jashtë Mekkes. Ai lidhi marrëdhënie me fise dhe qytete të ndryshme. Sidomos një grup nga Medineja, duke parë në të lartësinë në cilësinë e prijësit dhe të misionit të tij, e pranoi islamin. Kështu që kur medinasit kuptuan brengën e Pejgamberit e thirrën të shpërngulet në Medine. Pas vendimit të kujdesshëm dhe të fshehtë Muhamedi (a.s.) në vitin 622 fshehurazi e braktisi Mekken dhe u shpërngul për në Medine. Kjo shpërngulje e Muhamedit (a.s.) quhet "*hixhret*". Në marrjen e këtij vendimi rol të rëndësishëm ka luajtur edhe përgatitja e mekkasve për atentat ndaj Pejgamberit. Kjo ngjarje është llogaritur edhe si fillim i kalendarit hënor.

Pasi arrinë në Medine ai pati sukses në krijimin e vëllazërisë së vërtetë mes shpërngulësve mekkasë (*muhaxhirun*) dhe të muslimanëve medinas (*ensar*). Vetëm se, mekkasit i vazhduan qëndrimet e tyre armiqësore ndaj muslimanëve edhe pas hixhretit të Muhamedit (a.s.) Mekkasit me rastin e marrjes së lajmit se karavani i tyre do të sulmohet nga ana e muslimanëve, tubuan një ushtri me mbi 1000 ushtarë dhe në vitin 2. hixhri u nisën për në Medine. Muslimanët për të mbrojtur veten, i pritën në Bedër me 300 ushtarë muslimanë. Kjo fitore që e arritën muslimanët në Bedër ua rriti vlerën të fiset e tyre. Vetëm se, armiqësia e mekkasve nuk përfundoi me këtë luftë. Acarimi vazhdoi edhe në luftërat e tjera, si Uhud dhe Hendek. Në fund, Muhamedi në vitin 8. hixhri (viti 629) e çliroi Mekken, kurse me pastrimin e Qabesë nga idhujt kjo çështje mori fund plotësisht. Edhe pas kësaj Pejgamberi misionin e tij e vazhdoi në Medine. Vetëm se jeta nuk i premtoi dhe kështu më 8 qershor 632, në moshën 63 vjeçare vdes, duke lënë mbrapa tij një fe

¹ Alejhi's-Salam (Paqa e Zotit qoft mbi të). (Shënim i përkthyesit).

universale dhe një libër (Kur'anin).

2. Kur'ani i lartësuar

Kur'ani për muslimanët është një libër që përmban fjalën e Allahut. Ai i është zbritur Muhamedit, të Dërguarit të Allahut, pjesë pjesë për 23 vjetë. Pejgamberi, fjalët hyjnore që i janë shpallur atij, në njërën anë për mbrojtjen e Kur'anit, ata të cilët dinin shkrim lexim të quajtur "*shkruesit e shpalljes*", i ka obliguar me shkrimin e fjalës hyjnore, kurse në anën tjetër për mbrojtjen e tij, ai i ka porositur besimtarët me nxënien përmendësh të Kur'anit. Kur'ani ndahet në 114 kapituj të quajtura "*sure*". Në mesin e sureve, në aspektin e gjatësisë, nuk ka ngjashmëri. Suret që janë zbritur në Mekke janë prej më të shkurtërave. Në aspektin e të shprehurit ato janë majft të thella dhe të forta. Pas shpërnguljes kjo metodë, bashkë me përmbajtjen e nevojshme juridike për administrimin e shtetit të ri, ishte shndërruar në një metodë më të lehtë dhe më të kuptueshme.

Kur'ani para së gjithash është një libër me këshilla dhe parime fetare dhe etike. Vahji i shpallur gjatë intervalit kohor të formimit të shtetit islam në Medine, përmban në vete edhe shprehje të rëndësishme juridike.

Çështje me rëndësi në këtë rast janë urdhërat e ndryshëm për gratë dhe skllevërit. Gruas i ka siguruar personalitet të plotë, kurse burrin dhe gruan i ka deklaruar si veshje dhe mbrojtës të njëri-tjetrit. Martesa me gra të panumërta është e ndaluar, gjegjësisht në lidhje me këtë çështje janë bërë perkufizime, që mundësojnë avancimin drejt monogamisë. Sistemi i skllavërisë është e reformuar, zhdukja e së cilës është paraqitur si një rrugë virtyti dhe për lirimin e të robëruarve është përgatitur çdo lloj atmosfere juridike dhe etike. "*Lirimi i skllevërve*" është lavdëruar si një virtytshmëri dhe është punuar në nxitje për të. Vetëm se luftërat dhe robërit e luftës që kanë vazhduar në botë, edhe pse pas një kohe të gjatë, me anë të qëllimit të paraqitur nga ana e Kur'anit janë zhdukur.

Me anë të ajeteve për perkufizime juridike shoqëria është futur në një rregullim juridik universal. Kështu që me propozimin e dënimeve janë paraqitur kufijtë e jetës normale. Për shembull, në rast vrasjeje dënimi më i rëndë është *kisas* (dënimi me vdekje), kurse dënimi më i lehtë është *kompensimi* dhe *falja*. Kurse imtësitë mes këtyre dy poleve i janë lënë në disponim gjykatësve. Ndërkaq peshë më e madhe iu është dhënë dimensioneve etike.

3. Kushtet e besimit

Ajo që kërkohet prej një besimtari musliman është e rezymuar në suren Bakare (2-5) të Kur'anit Kerimit:

"Ky është libër që nuk ka dyshim në të (sepse është prej Allahut) është udhëzues për ata janë të devotshëm. Të cilët besojnë të fshehtë, e kryejnë faljen (namazin) dhe prej asaj që Ne u kemi dhënë, ata japin (zeqat, sadaka etj.). Dhe ata, të cilët besojnë në atë që t'u shpall ty, dhe në atë që është shpallur para teje dhe që janë të bindur plotësisht për (jetën e ardhshme në) botën tjetër (ahiretin). Të tillët janë të udhëzuar nga Zoti i tyre dhe vetëm ata janë të shpëtuar."

a. Besimi në Allahun e Gjithëfuqishëm

Sipas islamit Allahu është i Butë, i Gjithëdijshtëm, i Drejtë, i Gjithëfuqishëm, Zoti i botërave. Ai është një Zot i pafillim dhe i pambarim, i cili ka krijuar qiellrat dhe tokën, jetën dhe vdekjen. Ai është që i furnizon të gjitha gjallesat dhe që di çdo gjendje dhe çdo punë në kosmos, qoftë ajo e madhe ose e vogël. Ai është vëzhguesi i njerëzve, mbrojtësi i jetimëve, udhëzuesi i të paudhëve, falësi dhe shpëtuesi i atyre që kanë pësuar disfatë, mëshiruesi i të gjithëve. Ai nuk ka lindë e as është i lindur. Ai është vetëm, nuk ka shok të ngjashëm me të.

Allahu ekzistencën, diturinë dhe fuqinë e Tij e tregon nëpërmjet mrekullive që i realizon në krijesat e Tij dhe me anë të aftësisë që ua ka dhënë atyre. Struktura e njeriut nuk është e përshtatshme që në mënyrë direkte, nëpërmjet pesë shqisave, ta kuptojë Atë. Kështu Musai

(a.s.), pasi kërkoi me këmbëngulje që ta shohë Atë, nuk pati mundësi që ta përballojë paraqitjen e Tij për një moment kodrës dhe kështu ra në tokë i alivanosur. Përkundër Dhiatës së Vjetër (Ishaja, 6: 1-5), sipas islamit njeriu nuk ka mundësi që Zotin ta shohë as i zgjuar, as në gjumë e as në ëndërr.

Ai i refuzon të gjitha mundësitë dhe konceptonet si shndërrimin e Tij në krijesat që i ka krijuar, personifikimin (konkretizimin) e Tij në ato krijesa: idhujt që mund të tregojnë anën konkrete të Tij, avatarën etj. Gjithashtu të papranueshme janë mendimet se melekët, që janë krijesa të Tij, ose xhinnët apo çfarëdo lloji tjetër krijesash, i kanë ndihmuar Atij (Demiurgut) në krijimin, apo kanë ndërhyrë në caktimin dhe veprimet e Allahut. Në Kur'an (Kehf, 51) thuhet: *"Unë nuk ua prezentova krijimin e qiejve e të tokës atyre që po i adhuronin e as krijimin e vetë atyre, e as nuk mora ndihmëtarë të humburit"*. Kur'ani me këtë shprehje mohon vendimin² "për krijimin e universit nga ana e Jezusit", të krishterimit të marrur në koncilin e Nikesë.

Gjithashtu islami nuk i pranon mendimet, sikur që i konceptojnë politeistët se Zoti, i cili është i personifikuar në çfarëdo lloj pamjeje fizike, mund të posedojë një apo më tepër gra, se me to mund ketë djem dhe vajza, gjegjësisht, ose në çfarëdo forme që të paraqiten, qoftë si zotëra të nivelit më të lartë apo si krijesa hyjnore. I mohon të gjitha konceptet e kohës së sotme ose në histori, si metempsikozën, inkarnacionin, avataranë etj. Këto lloje konceptesh i pranon vetëm si politeizëm. Nuk pranon që krijesave fizike dhe metafizike, si melekëve, t'u përshkruhet hyjniteti.

Nuk pranon se Allahu, për të lidhur marrëdhënie me njerëzit apo me krijesat të tjera, apo për të mbrojtur prodhimin e tij nga sherri i krijesave tjera, e ka fshehur vetveten e Tij prej krijesave. Po ashtu, mohon paraqitjen e Tij në çfarëdo lloji të krijesave dhe avatarën (inkarnacionin). Kjo vlerësohet si mangësi apo dobësi që i vishet Zotit.

Cilësitë e Zotit manifestohen edhe në krijesat e Tij, vetëm se ajo cilësi apo specifike, nuk është vetë Ai, e as një pjesë e Tij. Për këtë muslimanët nuk e pranojnë konceptin e inkarnacionit dhe të avatarasë, sikurse është në krishterim dhe hinduizëm.³ Ai me fjalën dhe me mendimin e Tij krijon çdo gjë. Vetëm se, nuk është vetë krijesa apo një pjesë e saj. Për këtë koncepti për birin hyjnor dhe për krijesën hyjnore, që janë pafillim dhe pambarim, nuk i pranojnë. Për shembull, përmbajtja dhe fjalët e Kur'anit janë fjalë të Zotit. Por nuk janë as Zot e as pjesë e Zotit. Sikur që ngjarjet dhe krijesat natyrore janë manifestim i krijimtarisë së Tij, ashtu edhe fjala e Tij është manifestim i cilësisë fjalë, por nuk është Zot. Megjithatë, sikurse pretendojnë disa grupe krishtere, edhe mendimi hyjnorë i *logosit* (fjalës hyjnore) vlerësohet si besim i gabuar.

Edhe konceptet, se Zoti (*ishvara*) është shumë larg, dhe se për t'i dëgjuar krijesat ka nevojë për krijesa hyjnore ndërmjetësuese, gjegjësisht për krijesa hyjnore, si në hinduizëm dhe në sisteme të ngjashme janë të papranueshme. Sipas islamit, Zoti është më afër njeriut edhe se vetvetja e tij, sa që Ai ka njohuri edhe për gjethin dhe thotë se, ai (gjethi) që bie nga druri, nuk bie pa lejen e Zotit. Kështu që Zoti për t'i dëgjuar krijesat nuk ka nevojë për asnjë ndërmjetësues. Asnjë ekzistencë tjetër përveç Zotit nuk posedon ndonjë specifike hyjnore. Çdo gjë jashtë Tij është krijesë e Tij.

Nuk e pranon edhe mendimin e panteizmit, se Zoti është përhapur në tërë natyrën, gjegjësisht gjendet i shtrirë në vetë gjësendin. Sipas islamit, fuqia hyjnore çdoherë dhe në çdo vend është prezente. Të gjitha krijesat, të gjalla ose jo të gjalla, u nënshtrohen ligjeve natyrore, programeve, urdhërave të vendosura ose të dhëna krijesës në krijimin e saj. Kurse Zoti vetë nuk është natyrë apo pjesë e ndonjë gjëje, krijese apo e ligjeve të natyrës. Ai është i pavarur nga sendet dhe krijesat e Tij.

Islami nuk pranon edhe besimin në Taonë ose në Zotin i cili përbëhet prej Jing dhe Jangut, gjegjësisht prej mashkullit dhe prej femrës apo prej dy fuqive të kombinuara. Sepse me këtë formohet një tip i ri i dualizmit, nga e cila del premisa se Zoti është një sintezë e dy krijesave të ndryshme. Kështu njësia e Zotit ndahet në dy persona ose në dy substanca. Edhe nëse konceptohet si një ekzistencë e vetme, e cila është një sintezë e dy substancave të ndryshme,

² Adam, v. 1, f. 224.

³ Kur'an, *Zuhruf*, 15.

apo diç e ngjashëm me këtë, përsëri për islamin është e papranueshme. Po ashtu, islami nuk e pranon edhe dualizmin e Ehrimanit dhe Angramainjut, teori që ka lindur në periudhën e mëvonshme në *parsizëm*, sipas së cilës besohet se këta të dy elemente kanë emanuar prej Zotit që në parakohë.

Esenca e Zotit pranohet si një fshehtësi të cilën nuk e di askush tjetër përveç Tij.

Islami, vendimin dhe analogjinë e klerikëve fetarë (si rabinët, murgjit etj.), të cilat ata nuk i pranojnë si mendime shkencore por si shpallje hyjnore, nuk i pranon. Po ashtu islami, pranimin e pagabueshmërisë, sikur që është te papët, e llogarit si pranim në vend të Zotit, gjegjësisht e pranon si politeizëm. Kështu që Kur'ani me fjalët: **“Ata i konsideruan ‘ahbarët’ (priftër jehudi) të tyre, ‘ruhbanët’ (murgjit krishterë) të tyre dhe Mesihun (Isain) birin e Merjemes, për zota pos Allahut,…”** (Tevbe, 31), marrjen vendim në emër të Allahut, pranimin e tyre si autoritet për të dhënë vendime fetare, e llogarit si pranimin e tyre për zota dhe adhurim ndaj tyre. Sahabëve të cilët befasohen nga ky ajet, Pejgmaberi (a.s.) u thotë: **“Ju a nuk e llogaritnit për haram hallallin e Zotit, gjë të cilën e bëjnë edhe këta? Ju a nuk e llogaritnit hallall haramin e Zotit, gjë të cilën e bëjnë edhe këta? Kështu pra, këto janë adhurimet e tyre.”**⁴

b. Melekët dhe krijesat metafizike

Besohet se, përveç botës fizike, ekzistojnë edhe krijesa që kanë jetë shpirtërore. Këto janë melekët (engjëjt) dhe xhinnët. Kur'ani ka shpjeguar se njeriu është i krijuar prej dheut, kurse xhinnët prej zjarrit. Ndërkaq për melekët, se prej çfarë janë ato të krijuara, nuk është e theksuar në mënyrë të qartë. Vetëm se, prej një lajmi që na vjen nga Pejgmaberi (a.s.), kuptojmë se melekët janë të krijuar prej dritës.⁵ Natyra e melekëve dallon nga ajo e njeriut. Substanca nga e cila janë krijuar dallon gjithashtu. Melekët janë të padukshme, por kanë mundësi që të marrin cilëndo formë që e preferojnë. Ata nuk mund të veprojnë sipas dëshirës së tyre. Në mënyrë absolute u nënshtrohen urdhërave të Allahut. Ata nuk kanë lodhje dhe bezdisje. Ato nuk hanë e as nuk pinë dhe nuk kanë as gjini.

Melekët peygamberëve ua dërgojnë shpalljen e Zotit. Edhe besimtarëve u ndihmojnë në punët e tyre, ua tregojnë rrugën e drejtë. Gjallesave, të cilat e kanë mbushur afatin e të jetuarit, ua marrin shpirtin. Bëjnë lutje për faljen e njerëzve. Regjistrojnë çdo sjellje të mirë dhe çdo të keqe të krijesave. Prej melekëve të mëdhenj që përmenden në Kur'an janë: Xhebraili, Mikaili, Israfili dhe Meleku i vdekjes (Azraili).

Islami nuk e pranon konceptin krishter se “Shpirti i Shenjtë” është pjesë e Hyjnisë, qenie dhe atribut hyjnor ose fuqia hyjnore. Sipas islamit Shpirti i Shenjtë është njëri prej emrave të Xhebrailit. Nuk është as Zot e as krijesë me tipare hyjnore, por, si çdo krijesë tjetër, është krijesë e Zotit.

Vetëm se është njëri prej melekëve me nivel më të lartë. Zakonisht njihet si i obliguar për bartjen e shpalljes së peygamberëve. Sipas islamit, përkrahimi si hyjnor i melekëve është politeizëm. Edhe cilësimi i tyre si djem apo vajza të Zotit është në kundërshtim me islamin.

Koncepti islam për melekët dallon nga ai i krishterë dhe hebraik. Sipas besimit islam melekët janë krijesa që e respektojnë plotësisht Allahun dhe nuk kanë specifikë kundërshtimi. Kurse tek të krishterët dhe tek hebrenjtë melekët janë krijesa që kanë mundësi të kundërshtojnë Zotin dhe kanë liri në të shprehurit. Kështu që, sipas tyre “shejtani” është një melek kundërshtues. Kurse sipas islamit shejtani (iblisi) është i krijuar prej zjarrit dhe është prej botës së xhinnëve. Ai, para se të kundërshtojë, bashkë me melekët i ka shërbyer Allahut. Por, për shkak të zilisë që kishte ndaj Ademit, nuk i është mbajtur fjalës hyjnore dhe kështu është mallkuar. Nga melekët dallon edhe në esencë.

Islami, edhe në lidhje me xhinnët dhe demonin, dallon nga fetë e tjera. Në fetë jashtë islamit ekziston mendimi për “shpirtin e keq” (demon). Sipas tyre, shpirtërat e këqinj janë krijesa që nuk besojnë, me karakter negativ dhe me natyrën që posedojnë punojnë për të keqen. Këto nuk kanë botëkuptim të mirës. Puna e tyre është që njerëzit t'i çojnë drejt të keqes, t'i mashtrojnë etj.

⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, v. 4. f. 317 dhe në vazhdim.

⁵ Muslim, *Zuhd*, kapitulli: 10.

Janë një lloj ushtari i shejtanit. Janë ndihmësit e tij. Ndërkaq, sipas islamit, shpirtërat e këqinj janë shtresa e pafe e xhinnëve. Allahu edhe ato i ka krijuar prej zjarrit pa tym dhe u ka dhënë mundësi që të dallojnë të bukurën nga e shëmtuara. Por, për shkak të pabesisë së tyre, sikur njerëzit pafe, kanë zgjedhur rrugën e keqbërës. Të gjitha shoqëritë njerëzore dhe të xhinnëve ditën e gjykimit do të përgjigjen dhe do të japin llogari për punët që i kanë bërë. Sikurse njerëzit, edhe ata do të shpërblehen apo do të dënohen. Të gjitha janë nën mbikëqyrjen e Allahut. Pa lejen e Allahut nuk mund të bëjnë asgjë. Allahu ata deri në një masë i ka lënë të lirë që të vendosin për disa vendime dhe disa sjellje të tyre. Prej tyre, sikur të njerëzit, ka meshkuj dhe femra. Në besimin popullor femrave të tyre u thuhet “zanë”.

Dijetarët indusë muslimanë, zotat në hinduizëm, të cilëve ju bëhen idhuj dhe skulptura, dhe të cilët adhurohen, i quajnë “xhinnë” dhe manifestim i xhinnëve.⁶

Islami nuk i pranon edhe konceptet e ndryshme të feve të ndryshme për shpirtërat e këqinj, si “gogolët” dhe “lugetërit”. Sipas islamit, shpirti i krijesës së vdekur nga ana e melekëve të obli-guar dërgohet në një vend pranë Allahut, të cilin vend ulematë e quajnë “bota e shpirtërave” dhe thelbin e këtij vendi njerëzit as mund ta njohin e as mund ta kuptojnë.⁷ Nuk kanë të drejtë të shë-tisin lirshëm. Atje mbahen deri në ditën e gjykimit. Edhe lutjet e shpirtërave, si “O Zot, më dërgo mua përsëri në botë që të bëj punë me vlerë”, nuk pranohen në atë moment. Aty ka një perde (berzah) që i pengon që të mos kthehen përsëri në botë.⁸ Çdo gjë është nën mbikëqyrjen absolute të Allahut. Vetëm se besohet se, shpirti në botën e shpirtërave do të shpërblehet⁹ ose do të dënohet¹⁰ sipas sjelljeve në këtë botë.

Edhe melekët Haruti dhe Maruti nuk janë kundërshtarë, por janë krijesa që i janë nënshtruar Allahut. Vetëm në Babil disa njerëzve ata ua kanë mësuar metodën e ndikimit shpirtëror, por, në të njëjtën kohë edhe ua tërhiqnin vërjetjen duke u thënë se të mos e keqpërdornin. Sipas Kur’anit magjia është një pjesë e privimit në këtë botë. Pa lejen e Allahut asnjë magji nuk mund të bëjë dëm.¹¹

c. Besimi në librat e shpallura

Me fjalën libra të shpallura kuptojmë tekstet e shkruara të cilat përmbajnë porositë dhe urdhërat e Allahut që janë të dërguara për popujt e pejgmaberëve. Këto janë *Tevrati*, *Zeburi*, *Inxhili*, të cilët i përmend Kur’ani, dhe *Kur’ani*. Muslimanët këtyre librave dhe librave tjerë të shpallur, të cilët nuk përmenden në Kur’an, u besojnë teorikisht. Në të shumtën e rasteve edhe ata libra të cilët i posedojmë, për shkak të asaj që e kanë humbur origjinalitetin e tyre, nuk mund të ndikojnë drejtpërsëdrejti në jetën ditore të besimtarit. Kurse në aspektin shkencor, për shkak të përdorimit të shpeshtë të tyre në komentimin e Kur’anit, shihet ndikimi indirekt i tyre.

Edhe pse me ithtarët e librave për ekzistimin e Tevratit dhe të Zeburit nuk ka ndonjë mosmarrëveshje, për origjinalitetin e tyre diskutimet vazhdojnë. Vetëm se dallimi mes të kuptuarit e shpalljes dhe koncepteve për Inxhilin, në mesin e muslimanëve dhe të krishterëve është shumë i madh. Sipas të krishterëve, fjala hyjnore dhe shpallja janë shndërruar në mish dhe në gjak në Isain, kurse Isai pas tij nuk ka lënë ndonjë libër të shpallur sikur që është Kur’ani dhe Tevratit. Librat të cilat quhen “*Inxhil*”, të cilat edhe i posedojmë, janë “*libra të cilat i kanë të regjistruara, të grumbulluara lajmet e shpjeguara për Isain dhe jetën e tij*”, që janë të shkruara me inspirimin e Shpirtit të Shenjtë që iu është dhuruar havarijve (apostujve), dishepujve dhe besimtarëve të tyre. Në tokë, një “*Inxhil*” sikur që besojnë muslimanët nuk ka.

Ndërkaq sipas muslimanëve, Hz. Isait i është dhënë një shpallje e quajtur “*Inxhil*”. Por kjo shpallje, për shkak se Isai nuk e ka shkruar apo nuk ua ka diktuar dishepujve të tij, është zhdukur. Në librat aktualë, të quajtur ungjij, është e mundur që të jenë futur edhe disa pjesë nga

⁶ Kur’an, Nisa, 117; Ernst Zbinden, *Islam'da ve Eski Doğu'da Cin ve Ruh İnançları*, Stamboll: Yeni Ufuk Neşriyat 1997, f.72, 154.

⁷ Kur’ani, En’am, 62.

⁸ Kur’ani, Mu’minun, 99-100.

⁹ Kur’ani, Ali Imran, 169.

¹⁰ Për më gjërë shih, Ernst Zbinden, vep. e cit., f. 200.

¹¹ Kur’ani, Bakara, 102.

ajo që i është shpallur Isait.

Edhe pse të krishterët e kohës së sotme tërë Ungjillin (Inxhilin) dhe Letrat e apostujve, të cilat e përbëjnë brendësinë e Dhiatës së Re, i llogaritin inspirim dhe shpallje të Shpirtit të Shenjtë dhe, edhe pse besojnë se ata reflektojnë të vërtetën hyjnore, ata për muslimanët paraqesin vetëm “dokumente historike” që shpjegojnë atë kohë. Kështu që, përveç inxhilëve zyrtarë, të cilët kisha sot i llogarit si të vërtetë, ka edhe inxhilë të tjerë. Disa nga këta ungjinj, si Ungjilli i ebionitëve dhe i ibranitëve, mbrojnë mendimin se Isai është peygamber dhe njeri. Sidomos Ungjilli i Bernabës shumë qartë tregon për Muhamedin (a.s.). Ungjiyt zyrtarë janë përfaqësues të krishterimit të Palit. Është vështirë të mbrohet mendimi se ata reflektojnë plotësisht dhe në mënyrë origjinale shpalljen dhe realitetin hyjnor. Por, nuk ka dyshim edhe në atë se në brendësi të tyre ka shkëndija të relitetit të mbetur dhe të transmetuara nga Isai dhe nga apostujt e tij. Disa shembuj nga këto janë disa fjalë të urta dhe filozofike që gjenden në to.

Ajetet kur'anore që tregojnë se Kur'ani ka zbritur si “*vërtetues*” (*musaddikun*) i librave të shpallura me herët, kuptohen në dy mënyra: E para, Kur'ani, për ajetet që janë dhe që i kanë edhe librat e shenjta dhe që janë paralel me ato të Kur'anit, ose kanë të njëjtin kuptim, është “*vërtetues dhe miratues*”. E dyta, Kur'ani është edhe përmirësues i gabimeve dhe sqarues i problemeve të ithtarëve të librave mes veti. Kështu që në suren Nahl, ajeti 64 thuhet: “*Ne nuk ta shpallim ty për tjetër Kur'anin, vetëm që t'u sqarosh atyre atë për çka u përçanë, e (ta zbritëm) që të jetë udhëzim për njerëzit që besojnë*”. Kurse ajetet (versetet) e librave të shenjta që janë në kundërshtim me Kur'anin, pranohen si ndryshime apo deformime gjatë përkthimeve të bëra në lidhje me ta. Atëherë Kur'ani për to është “*korrigjues, përmirësues*”. Për këtë, në kundërshtimet në Librin e Shenjtë, apo në çështjet diskutabile Kur'ani merret për bazë dhe versetet e Inxhilit komentohen sipas Kur'anit. Për këtë çështje në një ajet thuhet: “*...Allahu me mëshirën e Tij i udhëzoi ata që besuan tek e vërteta e asaj për çka ishin kundërshtuar...*” (Bakara, 213). Nga këto shprehje kuptohet se Kur'ani, në kundërshtitë në komentimin e Librit të Shenjtë, luan rolin e përmirësuesit.

Simpatizuesve të feve për të cilët supozohet se ata posedojnë Libër të Shenjtë në Kur'an u thuhet “*Ehlu'l-kitab*” (ithtarë të librit). Në radhë të parë, me shprehjen Ehlu'l-kitab nënkupton hebrenjtë, të krishterët dhe sabiitët, të cilët posedojnë traditën fetare të Ibrahimit. Vetëm se kjo shprehje më vonë i ka përfshin “*të gjithë ithtarët e feve me libra, të cilët kanë pretenduar se librat e shenjta bazohen në shpallje*”. Edhe pse kjo bindje teorikisht nuk zë vend në librat e jurisprudencës islame, në jetën e përditshme ithtarët e zaratuizmit, maniheizmit, po bile edhe politeistët e feve indiane, juridikisht janë trajtuar si ithtarë të librave, dhe nuk u është ndërhyrë aspak në fetë e tyre. Historia është përplot me shembuj të këtillë. Muslimanët edhe pse këto fe dhe libra i kanë respektuar, në sistemin e tyre fetar atyre nuk ju kanë lënë vend. Pra, pretendimet e tyre për shpalljen dhe burimin hyjnor nuk janë marrë seriozisht.

ç. Besimi në peygamberët

Allahu, për shpjegimin dhe transmetimin e urdhërave, këshillave etike, të nevojshme për njerëzit, nga mesi i tyre ka zgjedhur disa të dërguar. Këta njerëz quhen “*peygamberë*”. Peygamberët janë njerëz me moral dhe me virtyte të larta. Ata njerëzve ua predikojnë urdhërat e Allahut. Nëse do të gabonin Allahu ua tërheq vërejtjen. Për këtë ata nuk pretendojnë në gabime. Ata janë njerëz të drejtë dhe me aftësi të larta.

Megjithatë Kur'ani, edhe pse tregon se çdo populli i është dërguar peygamber, emrat e disave nga ata, të cilët kanë qenë të dërguar vetëm në Arabi dhe përreth saj, i përmend si udhëheqës fetarë dhe etikë. Ata janë: *Ademi, Idrisi, Nuhi, Hudi, Salihu, Ibrahim, Luti, Ismaili, Is'haku, Jakubi, Jusufi, Ejub, Shuajbi, Musai, Haruni, Davudi, Sulejmani, Iljasi, Eljesai, Dhu'l-Kifli, Junusi, Zekerijai, Jahjai, Isai dhe Muhamedi (a.s.)* Poashtu përmenden edhe emrat si *Uzejir, Llokman dhe Dhu'l-Karnejn*. Vetëm se për këta polemizohet se a janë peygamberë apo janë *velij* (të dashur të Allahut xh.sh.).

Po ashtu ka edhe dijetarë, të cilët me këshillat e tyre dhe me anë të themelimit të sistemeve të tyre fetare-filozofike, njerëzimit i kanë dhënë kahje, kanë krijuar fe apo kanë treguar sjellje

sikur të peygamberëve. Shembull për këtë janë Buda dhe Konfuçi. Vetëm se ne nuk posedojmë ndonjë dokument se këta njerëz të mëdhenj punën që kanë bërë, e kanë bërë me anë të shpalljes dhe obligimit që e kanë marrë nga ana e Zotit. Kur të shihet jeta e tyre do të kuptohet se, ata duke mësuar dhe hulumtuar të arriturat mendore dhe fetare të mëparshme, duke studiuar pasurinë e më parshme etike, kuptohet se ata mendimet që i kanë prodhuar për të mirën e popullit dhe të njerëzimit, kanë dashur që t'i përdorin për dobinë e popullit. Vetëm se nga që nuk posedojnë njohuri për atë se ata janë misionarët dhe mësuesit e njohurive hyjnore, nuk mund që ato as të refuzohen e as të pranohen. Islami ata nuk i llogarit për peygamberë. Kështu që, të dy filozofët, emrat e të cilëve i përmendëm më lart, nuk kanë diskutuar as për shpalljen e as për Zotin. Buda ka kërkuar rrugët e shpëtimit të gjallesave nga dhimbja e reinkarnacionit të pafund të shpirtit, si që është në mendimin dhe kulturën induse. Edhe Konfuçi është munduar që të tregojë se si mund të formohet një shoqëri e moralshme. Sipas muslimanëve këta personalitete nuk janë peygamberë, por, janë mendimtarë dhe filozofë të mëdhenj në historinë e njerëzimit.

Mundësia se liderët dhe mendimtarët, të cilët gjatë tërë historisë e kanë patur simpatinë dhe respektin e njerëzimit, janë apo jo peygamber, punohet që të vlerësohet me anë të studimit të veprave të cilat kanë arritur deri sot. Për shembull, Zaratustra ka treguar se pranon shpallje nga ana e Zotit, se u tregon të tjerëve për njësinë e Zotit dhe se i mëson ata. Ai ka shpallur se zotat që i bëhen shok Zotit janë xhinnet. Ai ka treguar edhe për ditën e llogarisë dhe për ahiretin. Kështu që në bazë të kësaj shtohet mundësia që ai të jetë peygamber.

Muslimanët, ata që kanë lindur pas Muhamedit (a.s.) dhe kanë pretenduar se janë peygamberë, i shikon si njerëz të dyshimtë. Kur'ani tregon se Muhamedi (a.s.) është peygamberi i kohës së fundit, "*hatemu'l-enbija*". Kjo shprehje ka kuptimin se ai është edhe vërtetues i atyre që kanë ardhur përpara tij, por edhe i fundit. Mendimi se fjala "*hatem*" (i fundit) ka kuptimin "*hatem*" (miratues), është një komentim i papranueshëm.

d. Besimi në botën e amshueshme (ahiret)

Koncepti i islamit për kohën fillon me një pikë dhe përfundon në një pikë tjetër. Për këtë koha dhe historia nuk mund të kthehen prapa, nuk mund të përsëriten. Edhe njeriu në këtë rrjedhë kohore, e cila nuk ka kthim, vjen, jeton dhe vdes. Edhe kjo botë, sikur kjo rrjedhë natyrore e gjallesave, ka një jetë të veten që e jeton. Historia, e cila ka filluar me krijimin, do të përfundojë me shkatërrimin e çdo gjëje, të cilën ne e quajmë "*kijamer*". Njohuria dhe caktimi i këtij procesi është te Allahu xh.sh. Përveç Tij këtë nuk mund ta dijë askush tjetër. Gjithashtu pas një kohe, të cilën po ashtu e di vetëm Allahu, bota do të shndërrohet në një botë tjetër, kurse qiellrat në qiej tjerë¹², do të përgatiten për ditën e ringjalljes, sidomos njerëzit për të dhënë llogari për jetën të cilën e kanë përjetuar vetëm një herë në këtë botë, do të ringjallen. Do të ringjallen me trup të ngjashëm si në këtë botë. Do të japin llogari për të gjitha punët që i kanë kryer me dëshirën e lirë të tyre, dhe do të gjykohen për to. Pas këtij gjykimi hyjnor, ata që do të llogariten gjynahqarë do të përjetojnë dënimin në vendin e quajtur *xhehennem*, kurse ata që do të falen apo do ta meritojnë të shpërblehen do të shkojnë në *xhennet*. Shpjegimet në Kur'an për xhennetin dhe për xhehennemin janë të përshtatshme në atë formë që t'i kuptojë njeriu. Kurse të vërtetën e të shpjeguarave e di vetëm Allahu. Për botën e ahiretit përveç njohurive të shenjta (*nass*), burime të tjera nuk ka.

Vdekja realizohet me marrjen e shpirtit të të gjallit nga ana e të dërguarve të Allahut. Në Kur'an thuhet: "*Pastaj i kthehen Allahut, Sunduesit të vërtetë të tyre...*" (En'am, 62).

Për jetën e gjallesave, pas përfundimit të jetës botërore të tyre, mes ringjalljes dhe ahiretit, nuk dihet se ku qëndron shpirti i tyre dhe se si ato e jetojnë jetën atje. Kur'ani për këtë çështje nuk bën sqarime më tepër se kjo: "*Pastaj i kthehen Allahut, Sunduesit të vërtetë të tyre...*" (En'am, 62). Edhe dijetarët këtë vend e kanë quajtur "*arasat*" që ka kuptimin "*vendi për pritje*", ose "*alem-i ervah*" (bota e shpirtërave), i cili është një koncept që nuk i dihet esenca. Në aspektin islam nuk dihet se ku është dhe si është ky vend. Krahës kësaj teologët kanë prodhuar mendime dhe koncepte të ndryshme dhe kanë diskutuar në lidhje me ta.

¹² Kur'ani, Ibrahim, 48; Taha, 55.

Islami respekton mendimet e feve të ndryshme për vendin se ku do të shkojnë shpirtërat pas vdekjes dhe ku do të qëndrojnë deri në ringjallje. Ata as i refuzon e as i pranon. Vetëm se islami nuk pranon se shpirtërat e vdekur mund të shëtisin të lirë, si fantazmë dhe lugat. Gjithashtu ai nuk pranon se gjynahet e të këqinjve, gjegjësisht e atyre që sillen si djalli, shtohen; se sevapet e shpirtërave që kanë bërë mirë apo që e përmbajnë të mirën, shtohen; si dhe i mohon edhe mendimet se ata vazhdojnë ta shtojnë përsosmërinë e tyre. Sipas islamit, me vdekjen mbyllen dyert e sevapeve dhe të gjynaheve, por, vetëm se besohet se, nëse i vdekuri ka lënë pas një fëmijë të dobishëm, ka bërë një punë të dobishme (ka shkruar një libër) ose ka punuar një vepër për të mirën e popullit, gjegjësisht ka bërë një *“sadaka-i xharije”*, shpirti i tij ka sevape (i shtohen sevapet edhe pas vdekjes). Po ashtu besohet se edhe ai i cili ka bërë gjynahe, deri sa të veprohet ai mëkat, edhe pas vdekjes së tij do të vazhdojë të fitojë gjynahe. Kurse shpirti me anë të melekëve të obliguar dërgohen në vendin ku dëshiron Allahu. Dëshira e shpirtërave, të cilët e kuptojnë realitetin e vdekjes dhe të jetës pas vdekjes, për t'u kthyer në botë nuk pranohet: *“...Ah, sikur të na lejohej një kthim (në dynja) e të largohemi prej tyre (prijësve) siç u larguan ata tash prej nesh!...”* (Bakara, 167). Kur'ani nuk i pranon edhe lajmet dhe mendimet se shpirtërat e vdekur i dëgjojnë zërat e të gjallëve, por, se nuk mund t'u përgjigjen atyre. Ajeti 22 i sures Fatir tregon se të vdekurit nuk ndëgjojnë: *“E nuk janë të njëjtë as të gjallët e të vdekurit, Allahu bën të dëgjojë atë që do, e ti nuk mund ta bësh të dëgjojë atë që është në varr”*.

Gjithashtu edhe mendimi se shpirti i vdekur, derisa të përsoset apo të fitojë kënaqësinë e Allahut, hyn në trupa të ndryshëm, gjegjësisht teoria e reinkarnacionit nuk pranohet. Në ajetin 100 të sures Mu'minunë në Kur'an, përdoret shprehja: *“Kurrsesi, (kthim nuk ka) e kjo është vetëm fjalë që e thotë ai, e ata kanë para tyre një perde (distancë periodike) deri në ditën kur do të ringjallen”*. Ky ajet qartësisht e mohon mendimin për reinkarnacion.

Poashtu nuk e pranon mendimin, që është në budizëm, se shpirti hyn në Nirvana (në hiç ose në qetësi absolute). Sipas islamit, çdo shpirt do të presë ditën e llogarisë, pas kësaj ose do të dënohet ose do të shpërblehet sipas premtimit të dhënë. Dalja jashtë dëshirës së Allahut dhe vdekje në xhennet ose në xhehennem, nuk ka. Nuk ka mundësi që edhe të synohet që të vdiset. Gjithashtu në islam nuk pranohet edhe mendimi se, shpirti pas shpërblimit në xhennetin apo dënimit dhe në xhehennemin aktual, do të kthehet përsëri në këtë botë, dhe se do ta vazhdojë jetën e vet në nivele të ndryshme jetike, sikur që është në fetë indiane.

dh. Kader dhe kada

Kjo temë, si në çdo fe, ashtu edhe në mesin e muslimanëve, është një temë që më tepër diskutohet. Kader, është njohja e Allahut që në amësim e veprimeve të mira dhe të këqija që do t'i veprojnë krijesa në të ardhmen. Kurse kur të vijë koha, krijimi i ngjarjeve dhe i gjërave sipas dësisë në amësim është kada. Përkundër mendimit të disa feve se “Zoti krijon dhe cakton vetëm të mirën, islami beson se Allahu është krijues edhe i së keqes edhe i së mirës. Vetëm se njeriu, për hirë të aftësisë që i është dhënë për të zgjedhur të mirën ose të keqen, për punët që do ti veprojnë dhe për sjelljet e tij gjatë tërë jetës do të jetë vetë përgjegjës. Zgjedhja brenda kufijve të vullnetit të lirë i takon njeriut, kurse krijimi i punës i takon Allahut. Megjithatë, njohja e Allahut për atë kush çfarë do të veprojnë në të ardhmen dhe se çka ka punuar në të kaluarën, është nevojë e cilësi e dësisë universale të Tij.

4. Qasje besimeve të feve tjera në Mehdiun dhe Mesihun

Termet *Mesih* dhe *Mehdi* janë shprehje të kulturave të ndryshme, por, me koncept të njëjtë. Këto janë emra individësh, të cilët Zoti i ka dërguar ose do t'i dërgojë në Kohën e Fundit, që njerzve para kijametit t'ua tregojnë rrugën e drejtë, rrugën me të cilën është i kënaqur edhe Zoti, dhe që njerëzimit t'ia mësojnë fenë univerzale. Çdo teolog këtë koncept e formulon brenda kufijve të sistemit të besimit të vet.

Sipas Kur'anit, shpëtimtari dhe mesihi i kohës së fundit, të cilin e presin sidomos hebrenjtë dhe të krishterët, është Muhamedi (a.s.). Kurse ata “ithtarë të librit” që posedojnë mendje të shëndoshë atë “e njihnin sikur që i njihnin fëmijët e tyre”. Njëri prej titujve të Pejgamberit (a.s.)

ishte edhe “pejgamberi i kohës së fundit” ose “*hatemu'l-nebijin*”. Që në ditën kur erdhi ka shpjeguar “*universalen, të fundmen*”. Ai është i vetmi, që në historinë e pejgamberllëkut ka bërë një mision të paraleltë me Musain (a.s.). Këtë e simbolizojnë universaliteti i sheriatit që e solli, autoriteti politik në shtetin që e formoi, të qenët komandant i ushtrisë, të luftuarit e tij etj. Këto janë specifika të profecisë jashtë budizmit dhe taoizmit.

Mendimi i përhapur në mesin e të krishterëve se Isai, që shkoi para se ta kryejë obligimin e tij, do të vijë përsëri dhe detyrën e tij do ta plotësojë me një mbretëri njëmijëvjetëshe, sipas islamit nuk është i pranuar. Sepse Isai, sipas Ungjillit të Gjonit, ka lajmëruar se për të plotësuar këtë detyrë do të vijë një shpëtimtar me emrin Paraklet (*Ahmed*). Po ashtu sipas Kur'anit, Isai nuk është kryqëzuar, Allahu atë e ka shpëtuar nga një vdekje të dhimshme (me torturë), dhe e ka vdekur pa përjetuar ndonjë torturë. Edhe ai, Isai, si çdo pejgamber dhe çdo njeri tjetër ka vdekur dhe është në pritje të ditës së ringjalljes. Parakletos, për të cilin paralajmëron Ungjilli i Gjonit (Gjoni, 16), nuk është “Ndhimëtari ose Shpirti i Shenjtë”, ashtu si e komentojnë të krishterët, por është Muhamedi (a.s.). Kështu që në mesin e kuptimeve të ndryshme të kësaj fjale është edhe kuptimi “*Ahmed*” (falënderues). Sipas Kur'anit, dijetarët e mençur dhe me urtësi të ehl-i kitabit atë e njihnin sikur fëmijët e tyre.

Sipas transmetimeve krishtere, Isai ka lajmëruar se do të zhduket vdekja, ka lajmëruar për ringjalljen e të vdekurve, për ndryshimin e natyrës aktuale, për “shtetin dhe sundimin hyjnor”, prej të cilave muslimanët kuptojnë “ringjalljen dhe ahiretin”. “*Autoriteti i mehdiut*”, që do të zgjasë një kohë të shkurtër dhe do të përjetohej para kijametit, për të cilin flasin profecitë nëpër disa libra të muslimanëve, janë lajme jokur'anore dhe me ndikim israelitësh. Kur'ani, ndryshimet natyrore dhe shoqërore për të cilat përfytyrohet se do të ndodhin në periudhën e mehdiut-mesihut, thotë se nuk do të ndodhin para kijametit, por, ato i takojnë një botës së re, që do të formohet pas kijametit dhe si sinjalizim të ahiretit. Kur'ani me fjalët, “*Ditën kur toka ndryshohet në tjetër tokë, e edhe qiejt...*”¹³, konceptet mrekulluese të ithtarëve të librit për Mesihun, i pranon si rikonstruim të botës që do të lindë me kijametin dhe si fillim i një bote, gjegjësisht të botës së ahiretit, pas ringjalljes.

Muslimanët e Indisë, pasi që mehdiu në hinduizëm *Kalki* dhe mehdiu në budizëm *Majtreja* kanë kuptimin “*falenderues*”, janë të mendimit se edhe ata sinjalizojnë Muhamemdin (a.s.) Kështu që, misionari i fesë universale, të cilin e presin shumica e feve që të vijë në Kohën e Fundit, është Muhamedi (a.s.). Ai ka ardhur si udhëzues, si tregues i rrugës së vërtetë; ai e ka kryer misionin e tij dhe pas tij ka lënë islamin dhe Kur'anin.

Sipas fraksionit islam shiit, besimi në *mehdiun-mesihun* është kusht. Është prej parimeve të besimit. Kurse fraksioni islam sunnit, besimin dhe pritjen e imami 12. *mehdi-i muntazar* (imami i pritur), të imamijve, e shohin si një koncept dhe një vlerësim politik. Transmetimet për këtë gjë në përmbledhjet e haditheve nuk i pranojnë si fjalë të Pejgmaberit, por, si slogane të shpikura në emër të Pejgamberit dhe si transmetime të dobëta. Për shkak që në Kur'an nuk gjendet ndonjë ajet për këtë çështje, atë e pranojnë si një koncept kulturor dhe social që nuk ka aspak të bëjë me besimin.

5. Doktrina e udhëzimit/shpëtimit

Sipas islamit, themeli i udhëzimit të njeriut, gjegjësisht themeli i përfitimit të kënaqësisë së Zotit, bashkë me dhurimin e një besimi të drejtë atij individi nga ana e Allahut, fillon duke kërkuar të vërtetën me anë të të dëgjuarit të zërit të ndërgjegjes dhe të arsyes dhe me pranimin e atij realiteti. Realizimi i lutjeve dhe i sjelljeve të porositura nga Kur'ani, qëndrimi larg ndalesave, sjelljeve të ndyta dhe jo të drejta, dhe zbatimi i urdhërave shtojnë fitimin shpirtëror. Ibadetet dhe sjelljet e mira, sikurse që ndihmojnë në përforsimin e besimit, ashtu ndihmojnë edhe në afrim më tepër Allahut dhe mundësojnë fitimin e kënaqësisë së tij. Sjelljet e mira dhe etike gjithmonë në rrugën e shpëtimit plotësojnë besimin e drejtë. Sikur që sjelljet e pavetëdijshme (punët pa fe) që nuk ndihmojnë për udhëzim ashtu edhe besimi që nuk shoqërohet me sjellje të mira nuk mund të garantojë shpëtimin. Vetëm se ligjëvënësi absolut është Allahu. Për vendimin e tij nuk është

¹³ Kur'ani, Ibrahim, 48.

përgjegjës përpara askujt. Mëkatet mund t'i falë, por mund edhe të mos i falë. Ai politeistët dhe përgënjeshtuesit nuk i falë. Vendimi i fundit i takon Allahut të Gjithfuqishëm.

Islami, sipas këtyre pikëpamjeve, fetë të cilat mbrojnë besimin pa vepra nuk i pranon, kurse nuk i miraton edhe ato besime të cilat i japin përparësi punës pa besim. Islami vë theks të veçantë mbi tërësinë e punës dhe të besimit. Sistemet etike dhe sistemin karma të feve indiane, i sheh si të pamjaftueshëm për shpëtim. Gjithashtu edhe mendimet e disa të krishterëve dhe të disa fraksioneve budiste, se shpëtimi mund të arrihet edhe me besim pa vepra, nuk i pranon.

6. Feja dhe vullneti i lirë

Sipas islamit Allahu, i cili ka krijuar çdo gjë, njeriun e ka krijuar si krijesë më të përsosur. Ai dëshiron që njeriu me mendjen dhe logjikën që ia ka dhënë vetë Ai, ta njohë veten dhe t'i zbatojë rregullat etike për të cilat e ka udhëzuar. Vetëm se që kjo botë "për njerëzit" të jetë një provim, Ai njerëzit i ka lënë të lirë në sjelljet e tyre. Çdo njeri për besimin dhe për sjelljet e tij është përgjegjës. Edhe ata të cilët i udhëzojnë të tjerët në të mirë ose në të keqe do të shpërblehen apo do të dënohen. Do të jenë pjesëmarrës në të mirën dhe në të keqen, për të cilën kanë qenë shkaktarë.

Për këtë, detyrimi i njerëzve që të pranojnë një sistem ose një besim është i papranueshëm. Feja e pranuar me detyrim, e cila nuk është e pranuar me zemër, nuk është legjitime. Obligimi i muslimanëve me besim dhe të ditur është vetëm propagandimi i të mirës dhe i të drejtës. Ndaj të gjithë njerëzve, besojnë apo nuk besojnë ata, duhet të sillemi të drejtë dhe moralshëm. Duhet të jemi të respektueshëm ndaj besimeve të të tjerëve. Në rast nevojë duhet të shpjegohet e drejta dhe e vërteta. Islami, respektin dhe nderin që ua bën atyre, të njëjtën e kërkon edhe prej feve të tjera. Në të kundërtën, sipas kushteve kohore, me metoda të drejta dhe të ngjashme, lind e drejta dhe obligimi për mbrojtjen e vetvetes dhe të muslimanëve të tjerë. Për këtë, në të gjitha shtetet ku është përhapur dhe ku ka dominuar islami, e drejta fetare dhe e bindjes i ka qenë e njohur çdonjërit që i ka realizuar obligimet shtetërore, pa marrë parasysh se ai ka qenë monoteist, politeist apo nuk e ka njohur Zotin fare (ateist). Administrata shtetërore, krahas praktikimit të ligjit fetar dhe të sheriatit, ndaj njerëzve që kanë adhuruar qindra zotëra apo idhujtarëve, si për shembull anëtarëve dhe tempujve hindusë, nuk ka ushtruar ndonjë dhunë shpirtërore ose materiale. Kurse disa sjellje jashtë ligjit të disa administratorëve janë raste të rralla apo janë përgjigje sjelljeve të gabuara të shteteve fqinje.

7. Filozofia e natyrës

Allahu, sipas islamit, të gjitha krijesave që i ka krijuar, të gjalla apo jo të gjalla, që në krijimin e tyre ua ka dhënë obligimet themelore, gjithashtu ka thënë "ejani me dëshirë ose pa dëshirë" dhe si përgjigje kësaj, të gjitha krijesat janë përgjigjur se vijnë "me dëshirë". Parimet e shkencës moderne natyrore që ajo i quan "*ligji i natyrës*", janë urdhëra të Allahut, që shihen në krijesat e Tij, qofshin ato të gjalla apo jo të gjalla. Edhe veprimet e atyre që merren me natyrën dhe veprimet e shkencëtarëve që mundohen t'i kuptojnë, t'i hulumtojnë, t'i shpjegojnë ngjarjet natyrore, nuk janë gjë tjetër vetëm se janë veprime për të kuptuar dhe komentuar "argumentet (ajetet) konkrete" të Allahut që duken në natyrë. Teologët veprojnë në të kuptuarit teorik të argumenteve të Allahut, kurse ata që merren me shkencat natyrore veprojnë në të kuptuarit dhe të komentuarit e argumenteve faktike (praktike) dhe konkrete të Zotit. Vetëm se disa këtë e kryejnë të vetëdijshëm kurse disa të tjerë të pavetëdijshëm. Merituesit e lëvdatave janë ata që janë të vetëdijshëm në veprimet e tyre.

8. Adhurimet

Nënshtimi urdhërave, realizimi i tyre dhe falenderimi për dhuntitë që i janë dhënë atij, për njeriun që është i vetëdijshëm për obligimet e tij ndaj Allahut, llogariten ibadete/adhurime. Sidomos këto janë respektimi dhe nënshtimi ndaj rregullave juridike dhe etike të theksuara në Kur'an, si namazi, agjërimi, zekati, haxhi etj.

a. Namazi

Fjala namaz (*salat*) do të thotë “*lutje*”. Vetëm se këtu është për qëllim “lutja zyrtare”, gjegjësisht “lutja me formë”. Koha dhe parimet e kësaj lutjeje janë të theksuara në Kur'an, kurse praktikimi i saj besimtarëve iu është paraqitur dhe iu mësuar nga ana e Pejgamberit. Ky është një ibadet që njeriun e mbron prej sjelljeve të papërshtatshme dhe prej punëve të këqija. Ai ibadet është lutje, falënderim dhe madhërim Allahut. Është pendim dhe kërkim falje për mëkatet. Këtë ibadet çdo musliman mund ta realizojë edhe vetvetiu edhe në shoqëri. Besimtari, nëpërmjet namazit direkt del përpara Krijuesit të tij dhe me këtë llogaritet realizues i obligimit si rob i Zotit.

Ndërkaq lutjet jozyrtare, gjegjësisht lutjet e lira, krahas asaj që janë manifestim i shpirtërores në çdo vend ku ai gjendet, ato janë edhe kërkim prej Allahut dhe shprehje e çdo lloj dëshire ahireti dhe të kësaj bote në lutjen e tij përpara të Gjithmëshirshmit. Kjo lutje nuk ka vend të caktuar, kohë apo kushte të caktuara. Allahu, i cili i është njeriut më afër se edhe damari i qafës, në çdo moment dhe në çdo vend dëgjon lutjet me zë ose pa zë, të fshehta ose haptazi. Këto dy lloje ibadetes në Kur'an janë të theksuara, e para me shprehjen “*salat*” (namaz), kurse e dyta me shprehjen “*dua*” (lutje).

b. Agjërimi

Agjërim është qëndrimi i muslimanëve larg çdo nevojë fizike, si çdo lloj pije dhe ushqimi në muajin e Ramazanit, duke filluar prej mëngjesit ende pa lindur dielli, e deri në mbrëmje kur perëndon dielli, dhe është durim ndaj aspiratave të ndryshme. Qëllimi i këtij ibadeti është që njeriun ta mësojë që ai të kontrollojë dëshirat dhe ambiciet, aspiratat dhe ndjenjat e tij. Vetëm se ky ibadet iu është bërë farz (detyrim) atyre që janë në gjendje në aspektin e fuqisë fizike. Kurse ata që nuk janë në gjendje, si të sëmurët, udhëtarët, lehonat dhe gratë me menstruacion, kur të shërohen dhe të arrijnë në gjendje për të agjëruar, do të agjërojnë aq ditë sa nuk kanë patur mundësi t'i agjërojnë më herët.

Agjërimi, siç përmendet në Kur'an, ka qenë edhe në fetë e tjera para islamit. Edhe krahas disa dallimeve në imtësi, shembuj të këtillë në hebraizëm është Behor dhe Tesha-Beav, kurse në krishterim është agjërimi i Pashkëve.

c. Zeqati

Zeqati është ndarje e një pjese të caktuar të pasurisë, jashtë nevojës, njerëzve të cilët kanë nevojë, apo shtetit në të cilin ata jetojnë. Është një lloj ibadeti me pasuri. Tek fetë e mëparshme para islamit ka qenë në formë të ndihmës vullnetare. Kurse Kur'ani, që çdo njeri t'i ndihmojë të afërmeve dhe komshijve të varfër, çdonjërin e ka obliguar me dhënie të një pjese të pasurisë. Asia e kësaj edhe pse nuk është theksuar në Kur'an, Pejgamberi (a.s.) e ka praktikuar duke marrë 1/40, ose 2.5 % e pasurisë. Dhe kështu, në këtë formë ka arritur deri tek ne. Po ashtu, në fund të muajit Ramazan, çdo kryetar i familjes në emër të vet dhe në emër të anëtarëve të tjerë të familjes, jep një ndihmë ekonomike të quajtur *sadaka-i fitër*. Mënyra dhe imtësitë e praktikimit të kësaj shpjegohen nëpër ilmihaletë ndryshme.

ç. Haxhi

Haxhi është një ibadet trupor, të cilin ata besimtarë të cilët kanë mundësi shëndetësore dhe ekonomike e kanë për obligim që një herë në jetë, duke e vizituar Qabënë brenda muajve haram dhe duke i praktikuar kushtet e tjera në lidhje me të, ta realizojnë. Muaj haram janë katër edhe atë Dhu'l-ka'de, Dhu'l-hixhxe, Muharrem dhe Rexheb. Pejgamberi (a.s.) ditën e haxhit e ka filluar me qëndrim në Arafat në ditën e 9 të Dhu'l-hixhhes. Vetëm se për realizimin e dëshirave të shtuara për shkaqe të ndryshme, si shtimi i popullatës në tërë botën dhe lehtësimit të udhëtimit deri atje, grumbullimi i të gjitha atyre miliona mysafirëve në Mekke për një kohë të caktuar shkon duke u vështirësuar ende më tepër. Kështu që duhet të bëhen përgatitje edhe më të organizuara.

Edhe tek fetë e tjera ka adhurime si vizita e vendeve të ndryshme të shënjta. Vetëm se nuk janë farz dhe të domosdoshme sikur që është në islam.

Të gjitha ibadetet që i përmendëm më lart janë ibadete me kohë dhe vend të caktuar dhe që vazhdojnë për të gjithë besimtarët muslimanë. Përveç këtyre ka edhe sjellje dhe ibadete që nuk janë zyrtare, të cilat bëhen me nijet ibadeti.

9. Parimet etike dhe juridike

Islami, që besimtarët të arrijnë shpëtimin dhe të fitojnë kënaqësinë e Allahut, duhet t'i zbatojnë urdhërat dhe parimet etike dhe juridike që i përmend. Besojnë se ata për çdo të mirë dhe për çdo të keqe, gjegjësisht besojnë se do të shohin shpërblimin ose dënimin për sjelljet jashtë normave etike dhe juridike dhe se ditën e gjykimit do të gjykohen. Në sqarimet në lidhje me ligjet për dënim janë vendosur të gjitha limitet, janë vendosur bazat e drejtësisë universale. Për shembull të jesh shkaktar për vdekjen e dikujt, pa arsye ligjore, limiti më i lartë është dënimi me vdekje (*kisas*), kurse limiti më i ulët është falja (*aff*). Fusha e gjerë mes kisasit dhe faljes iu është lënë simpatizuesve dhe gjykatësve. Muslimanët janë të detyruar që këtyre t'i nënshtrohen. Edhe nëse ata nuk kanë të meta në besimet e tyre, ata te Allahu (te rahmeti i Tij), do të arrijnë pas marrjes së shpërblimit për sjelljet e veta dhe, nëse ka, pas marrjes së dënimit. Sjelljet në lidhje me besimin llogariten plotësuese të imanit. Kur'ani këto i rezymon kështu:

“Thuaj: ‘Ejani t’ju lexoj atë që me të vërtetë ju ndaloj Zoti juaj: të mos i shoqëroni Atij asnjë send, të silleni mirë me prindërit, të mos i mbytni fëmijët tuaj për shkak të varfërisë, sepse Ne ju ushqejmë juve dhe ata, të mos u afrohuni mëkateve të hapta apo të fshehta, mos e mbytni njeriun sepse mbytjen e tij e ndaloj Allahu, përpos kur është me vend. Këto janë porositë e Tij, kështu që të mendoni thellë. Mos iu afrohuni pasurisë së jetimit derisa ai të arrijë pjekurinë, (mund t’i afroheni) vetëm në mënyrë më të mirë, zbatoni me drejtësi masën dhe peshojën, Ne nuk ngarkojmë asnjë njeri përtej mundësive të tij. Kur të flitni (të dëshmoni), duhet të jeni të drejtë edhe nëse është çështja për (kundër) të afërmit, dhe zotimin e dhënë Allahut plotësonie. Këto janë me çka Ai ju porositë kështu që të përkujtoni”. (En’am, 151-152).

10. Fraksionet (besimet) e ndara nga islami

Ka edhe rryma dhe fraksione, të cilat edhe pse kanë lindur dhe janë zhvilluar në kulturën islame, janë të ndara prej Kur'anit dhe shoqërisë islame. Këto rryma që nuk pranohen nga shoqëria islame, për të shfrytëzuar lirinë dhe të drejtën e njeriut të cilën ligji ndërkombëtar ua njeh feve, dhe për të shpëtuar nga shtypja psikologjike e anëtarëve të komunitetit, kanë theksuar se janë fe të reja dhe të pavarura.

a. Durzizmi

Është një rrymë fetare e themeluar nga kalifi el-Hakim b. Emril-lah (996-1021) dhe ministri i tij (veziri) Hamza b. Aliu, që janë nga dinastia fatimite me origjinë shiia-ismailije. Kurse emrin e merr nga Anushtekin Durziu (v. 1019), që është njëri prej përhapësve të fraksionit.

Sipas besimit të fraksionit, el-Hakimi është zot në formë të njeriut. Zoti në të është trupëzuar. Ai është edhe shpirt edhe trup. Vdekja është një formalitet (dukje). Në të vërtetë ai nuk ka vdekur. Por, ai është fshehur për shkak të fitnesë dhe të disfatës (turbullirave). Kur njerëzit do të pendohen për mëkatet e tyre dhe do t'u japin fund turbullirave, ai do të dalë në shesh përsëri.¹⁴ Hamza b. Aliu është krijesa e parë e lartë e Zotit. Universi është krijuar prej substancës së tij. Ai është logjika universale. Është i krijuar prej nurit të Zotit.¹⁵ Ata nuk i pranojnë ibadetet tradicionale dhe besimin në ahiret, si xhennetin dhe xhehennemin. Të gjitha besimet dhe ibadetet e feve, përfshi këtu edhe islamin, i mohojnë. Tempujt e tyre të quajtura “halavat”, i themelojnë në vende të pabanuara. Cigaren dhe pijet alkoolike i quajnë haram. Shumica e komunitetit është

¹⁴ Turan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Samsun 1993, f. 79.

¹⁵ Turan, f. 79.

në Liban. Gjithashtu simpatizues kanë edhe në Siri, Jordan dhe në Izrael.

b. Kadianizmi

Themeluesi i *kadianizmit*, që njihet edhe si “*ahmedije*” dhe “*mirzaije*”, është Mirza Gulam Ahmedi (1839-1908). Ky fraksion ka lindur në Kadian të Indisë në shek. XIX. Kadian është në rajonin Gurdaspur të krahinës Penxhab. Gulam Ahmedi, i cili në fillim me shkrimet e tij nëpër gazeta u bë i njohur si mbrojtësi i islamit, autoritetin e tij e përforcoi me librin e tij *Berahin-i Ahmedije*. Aty bën fjalë për kerametet dhe për profecitë e tij. Ai thotë se shpallja nuk ka përfunduar, “njeriun e pa të meta që i nënshtrohet Muhamedit (a.s.) do ta furnizojë me të gjitha njohuritë ezoterike dhe ekzoterike. Po ashtu thotë se, njohuritë e bazuara në parandjenjë u përngjajnë diturive të Pejgamberit. Gjithashtu bën të ditur se në këtë drejtim ka marrë shumë inspirim”.¹⁶ Xhihadin e komenton si një luftë që bëhet me mjete paqësore. Ai veten e shpalli reformator dhe, kështu, përreth tij u tubuan një grup njerëzish. Pas një kohe deklaroi se Isai (a.s.) nuk ka vdekur, kurse për të përhapur fenë ka ardhur në Kashmir dhe këtu në moshën 120 vjeçare vdes dhe varroset në Srinaga. Mesihu që duhet të vijë në kohën e fundit, nuk do të jetë Isai, por një njeri nga ummeti i Muhamedit (a.s.) që do t'i përngjajë Isait. Gegjesisht Mesihu dhe Mehdiu nuk janë të ndryshëm por janë një njeri dhe ai është vetë Gulami.¹⁷ Më pastaj deklaroi se ka marrë shpallje dhe se është resul (pejgamber me libër ose fletushkë të shpallur) dhe nebi (pejgamber pa libër ose fletushkë të shpallur), vetëm se nuk ka sjellur një fe dhe një sheriat të ri.¹⁸ Kështu që ai pejgamberllëkun e ndanë në dy mënyra, pejgamberllëk me shpallje dhe pa shpallje. Sipas tij, Muhamedi (a.s.) është pejgmaberi i fundit me sheriat, kurse pejgmaberrllëku pa sheriat vazhdon. Kështu që veten e tij e deklaroi si reinkarnacion i pjesërishëm i Muhamedit (a.s.).¹⁹ Ai thotë se Xhibrili i ka sjellur shpallje prej Zotit. Gjithashtu ai me fjalët: “Ky i dobët (i varfër) u dërgua te ky ummet nga ana e Zotit si zëdhënës. Zëdhënës në çdo aspekt ka kuptimin pejgamber. Sado që nuk posedon pejgamberllëk të plotë, ai pjesërisht është pejgamber”, u mundua që të forcojë pozitën e tij.²⁰ Edhe për indusët vetveten e deklaroi se është avatara (pamja trupore) e zotit *krishna*.

Pas vdekjes së tij më 1908, në komunitet në lidhje me çëshjten “nebij” lindi një mosmarrëveshje. Komuniteti u nda në dy krahë, në atë të Lahorit dhe të Kadianit. Krahu kadian për vete kryetar zgjodhi djalin e Gulam Ahmedit, Mirza Besiruddin Mahmud Ahmedin (1889-1965), i cili njihet si kalifi i dytë. Më 1947 qendrën e tyre e bartën në Rabva. Ata që nuk e pranuan pejgamberinë e Gulam Ahmedit, veprimtarinë e tyre e vazhduan duke organizuar organizatën e quajtur “*Ahmedije Enxhumen-i Ishaat-i Islam*”, të cilën e udhëhiqte Mevlana Muhamed Ahmedi.

Kadianitët veprimtarinë e tyre me një aksion aktiv e vazhduan në vende të ndryshme të botës. Supozohet se numri i tërësishëm i tyre është afër 5-10 milionë.²¹

c. Bahaizmi

Ka lindur ka fillimi i shek. XIX. Fazës së parë i thuhet “babizëm”. Sipas babizmit realiteti pejgamberik, sikur që ka qenë te pejgamberët e mëparshëm, ashtu është paraqitur edhe te Muhamedi (a.s.), në fisin e të cilit edhe ka vazhduar. Me fshehjen e imamit 12. pejgamberia 1000 vjet me radhë është fshehur dhe me ardhjen e kohës është paraqitur Ahmed el-Ahsai (v. 1826), pas tij Kazim Reshti (v. 1843) dhe pastaj e ka vazhduar Bab Mirza Ali Muhamedi. Mirza Aliu ka pretenduar se libri i tij me titullin “el-Bejan” bazohet në shpallje dhe gjithashtu ka pretenduar se ligjet në lidhje me ibadetet dhe drejtësinë (*muamelat*) islame në këtë libër janë anuluar sipas nevojës së kohës. Për shkak të mendimeve të tij në kundërshtim me islamin në

¹⁶ Kadiyanilik, *AnaBritanika*, XII, f. 374.

¹⁷ Ebul A'la el-Mevdudi, *Kadiyanilik Nedir?*, (përkth. në turq. Ahsen Batur), İhya Yayınları, Stamboll 1975, f. 24.

¹⁸ el-Mevdudi, f. 24.

¹⁹ el-Mevdudi, f. 37-39.

²⁰ el-Mevdudi, f. 48.

²¹ Kadiyanilik, *AnaBritanika*, XII, f. 374-375.

vitin 1850 është ekzekutuar.

Nxënësi i tij, Mirza Husein Aliu (1817-1892), i zhvilloi mendimet e mësuesit të vet dhe veten e titulloi "Bahauallah". Ai shkroi fletushka dhe libra të ndryshëm. Nga më të njohurat janë *el-Ikan* dhe *Kitabu'l-akdes*. Besohet se ato janë të bazuara në shpallje. Leximi për çdo ditë i një pjese nga ky libër është vaxhib (obligim fetar). Mirza Husein Ali Bahai llogaritet themeluesi i fesë. Sipas bahaizmit krijuesi i universit, Zoti i Madh, është i fshehur, emri dhe cilësitë e tij njihen nëpërmjet të të dërguarve të tij. Zoti është manifestuar në Bahauallahun, kurse cilësitë hyjnore janë dukur në Bahauallahun. Ai është edhe *zot* edhe *pejgmaber*, i cili bartë shpalljen deri te njerëzit. Ai gjithashtu është edhe "*mehdi*" dhe "*mesih*", të cilin e presin të krishterët.²² Ai ka ardhur për bashkimin e feve botërore. Ai ka predikuar një doktrinë univesale. Sipas kësaj doktrine:

Kur'ani dhe ligjet e drejtësisë janë anuluar me pejgamberllëkun e Mirza Ali Muhamedit. Ibadetet dhe urdhërat e tjerë vlejné për ata të moshës 15-20 vjeçare, kurse për të tjerët nuk vlejné.²³ Ibadeti është individual. Ibadet me xhemaat nuk ka. Kible është varri i Bahauallahut në Akka. Viti bahai ka 19 muaj, të cilët kanë nga 9 ditë. Ditët prej 2-21 mars janë ditë agjërimi. Viti i ri fillon më 21 mars me Nevruzin. Haxh është vizita e shtëpisë së Bab-it në Shiraz dhe e shtëpisë së Bahauallahut në Bagdad.²⁴ Ditë feste janë ditë të ndryshme përvjetori. Gjatë këtyre ditëve puna është haram. Numri i këtyre ditëve është 9. Kanë tempujt të quajtura "*Masharik-i Ezkar*". Me qëllim që të bashkohen me fetë e tjera ata nuk përtojnë që bashkë me simpatizuesit e feve të tjera në tempujt e tyre të bëjnë ibadet së bashku. Për bashkimin e botës çdo nxënësi duhet të mësojë një gjuhë internacionale. Për këtë arsye e përkrahin gjuhën esperanto. Porosisin që të qëndrohet larg politikës. Vetëm me fjalët "politika është një shenjë e zotit", japin shenjë për marrjen me politikë atëherë kur të ketë nevojë.²⁵ Në administrimin e komunitetit dhe në komentimin e librave me autoritet më të lartë është organizata "*Shtëpia universale e drejtësisë*". Anëtarët e saj zgjidhen me zgjedhje. Vendi i saj është turbeja e Bahauallahut në Akka.²⁶ Qendra e komunitetit të tyre në Turqi është në Stamboll me emrin "*Vendtubimi i klerikëve bahai të Turqisë*".

²² Muhsin Abdulhamid, *İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler*, (përkth. M. Saim Yeprem, Hasan Güleç), Ankara 1973, f. 173, 176, 220.

²³ N. Özsuca, *Bahai Dini*, Ankara 1967, f. 20-40.

²⁴ Özsuca, f. 40-41.

²⁵ Abdulhamid, f. 215-238.

²⁶ Özsuca, f. 20.